

Nalazi prapovijesnoga zlata iz Dalmacije i Hrvatskog primorja

Prehistoric Gold Finds from Dalmatia and Croatian Littoral

Izvorni znanstveni rad

Prapovijesna arheologija

Original scientific paper

Prehistoric archaeology

UDK/UDC 903:25:739.1 (497.5)“636/637”

Primljeno/Received: 01. 04. 2003.

Prihvaćeno/Accepted: 13. 06. 2003.

Dr. sc. DUNJA GLOGOVIĆ

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

dunja.glogovic@iarh.htnet.hr

Prapovijesni zlatni predmeti nađeni su u Garici na Krku, u Privlaci pokraj Nina, ostavi Gripe (Split) i u grobovima cetinske kulture u Dalmaciji. Ostava Gripe datira u srednje bakreno doba, a zlato iz Cetinske krajine na sam početak brončanog doba. Konični gumbi u zlatnom nakitu iz Privlake odražavaju dodire s kulturom zvonastih pehara u srednjoj Dalmaciji.

Ključne riječi: zlato, Garica, Privlaka, Gripe, cetinska kultura.

Key words: gold, Garica, Privlaka, Gripe, Cetina culture.

U Arheološkome muzeju u Zagrebu čuva se šest komada zlatne žice koja je nađena na Krku u prehistorijskim gomilama na G a r i c i (otok Krk). One su stari nalaz i pobrojane su s ostalim vrijednim nalazima iz Garice u Ljubićevu popisu prehistorijske zbirke iz kraja 19. st. (LJUBIĆ, 1889., 166.). Fotografiju te zlatne žice kasnije je objavio Vinski, kada je pisao o prehistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji (VINSKI, 1959., 227., T. III., 19). Kolekcija nalaza iz Garice sastavljena je od arheološkog materijala koji pokriva vrlo široki vremenski raspon - od bodeža datiranog u Br A2, pa sve do fibula čertozna, vrste X., iz sredine 5. st. pr. Kr. (GLOGOVIĆ, 1989., 12. sq, 32., 46.). O zlatu iz Garice ništa se određeno ne može zaključiti, osim da bi se moglo raditi o komadima tzv. beskonačne zlatne žice, poluizrađevine, a sama za sebe predstavlja vrijednost koja je bila priložena grobovima.

Također, iz jadranskoga priobalnog dijela Hrvatske, Arheološki muzej u Zagrebu posjeduje zlatni nakit iz P r i v l a k e kod Nina (sl. 1.). Zlatni predmeti kupljeni su 1939. g. Nađeni su blizu kapelice i to u grobnome humku, prema kazivanju ondašnjeg župnika u Privlaci, kako je Mihovil Abramić pisмено izvijestio muzej u Zagrebu. Međutim, u novinskome članku iz tog vremena bio je zabilježen Abramićev iskaz da je to skupni nalaz, poklada odnosno ostava, pa je očito da prave okolnosti nalaženja, u stvari, nisu poznate. Zdenko Vinski je pri objavljivanju zlata iz Privlake preispitao kontroverzne Abramićeve obavijesti o uvjetima nalaza, pa se između groba pod humkom i ostave, odlučio za ostavu (VINSKI, 1959.,

209.). Točan inventar ostave iz Privlake postoji u novijem katalogu biranih predmeta iz fundusa zagrebačkoga Arheološkog muzeja iz godine 1993. (BALEN-LETUNIĆ, 1993., 88., 10, sl. 18. a-e). Ostavu zlatnoga nakita iz Privlake čine: ogrlica od 20 punolijevanih bikoničnih zrna, različite veličine (1,9-2,2 cm), dva konična gumba različite veličine (promjer 1,2 i 2 cm), sedam trakastih aplika od debljeg zlatnog lima (duljina 5-10 cm, širina 1,2-2,3 cm), dvije polumjesečaste aplikacije i dvije narukvice, izrađene od trake pravokutnoga presjeka koje su stisnute i potkovasto svinute. Ukupna težina zlatnoga nakita je 283 g.

Datacije ove zlatne ostave prilično su razmaknute - od vremena prijelaza iz bakrenog u rano brončano doba, oko godine 2000. pr. Kr. (BATOVIĆ, 1981., 92., T. 1.), do sredine 4. tisućljeća pr. Kr. (DURMAN, 1993., VII.; BALEN-LETUNIĆ, 1993., 88.). Budući da nemamo saznanja o arheološkom kontekstu, doista nema čvršćih uporišta za datiranje ostave iz Privlake. Bikonična zrna - privjesci ili bikonične perle, nanizane na konac kao narukvica ili đerdan, vrlo su stari oblici, a izrađuju se u prehistoriji od kosti, roga, školjke, gline, itd. Na Kreti se bikonične perle pojavljuju od samoga početka minojske kulture, od ranominojskoga razdoblja, a za izradu je korišten zlatni lim, srebro, različite vrste poludragoga kamena, fajansa, jantar i keramika. Taj oblik traje sve do kasnih minojskih razdoblja, uostalom kao i na grčkome kopnu, gdje se nalaze bikonične perle u kasnome brončanom dobu (EFFINGER, 1996., 23. sq). Općenito se drži da su starije bikonične perle načinjene od zlatnog lima, a punolijevane da su mlađe. Pišući o ogrlici iz

Privlake, Vinski je za dotičnu formu zlatnoga nakita povukao i udaljenije paralele (Ras Šamra, Ur) sa Srednjeg istoka (VINSKI, 1959., 210.). Ovdje treba spomenuti nekoliko ranokladskih bikoničnih perli iz grobova Karpos/Amorgos (MÜLLER-KARPE, 1974., 153., 871., T. 357. B, 11).

Mnoštvo zlatnih perli bikoničnoga oblika nalazimo, npr. u grobu br. 43 iz Varne na crnomorskome primorju u Bugarskoj. To je bio kao i većina grobova u toj čuvenoj nekropoli, skeletni pokop i to muškarca starog oko 40 godina. Zlatne su perle bile rasute preko čitavog tijela, tako da su zlatne bikonične perle vjerojatno bile privjesci na nošnji ili su bile našivene na odjeći (IVANOV, 1988., 200., sl. 2., 28.). Bikonične perle samo su jedan od oblika u zaista velikom formalnom spektru zlatnoga nakite iz Varne. Otkriće i sustavna iskapanja nekropole u Varni, obavljena u 70-im i 80-im godinama 20. st., rezultirala su spektakularnom količinom zlatnih nalaza. U četiri najbogatija groba nekropole bilo je 2200 komada zlatnih predmeta, ukupne težine pet kilograma (MUHLY, 1996., 79.). Nekropola Varna pripada Kodžadermen - Gumelnița - Karanovo VI. kulturnom sklopu ranoga bakrenoga doba zapadnopontskog prostora koji obuhvaća područje od ušća Dunava na sjeveru do obala Trakije i Mramornog mora (LICHARDUS, 1988., 84.-89.). Ne zlato, već određeni oblici bakrenih objekata (sjekire, šila) nađenih ondje, osnova su za postavku o najstarijoj balkanskoj, odnosno europskoj samostalnoj metalurgiji bakra (ČERNYCH, 1988., 145.-150.) u Bugarskoj, koja je generirala društveni sustav, odnosno raslojavanje, reflektirano u prebogatim grobovima, kenotafima i simboličkim pokopima u nekropoli Varne (RENFREW, 1978., 199. sq). U svakom slučaju, bikonične zlatne perle su ovdje datirane zajedno s ostalim materijalom u vrijeme 4600.-4200. g. pr. Kr.

Na istočnom rubu Karpatske kotline u Transilvaniji, poznati su prirodni resursi zlata i ono se iskorištava za lokalnu zlatarsku proizvodnju još od bakrenog doba. Bikonični oblik perle nije ovdje imao tako dobar odziv kao u zapadnopontskim i egejskim krajevima. Jedno masivno bikonično zrno nalazi se u blagu iz Oradea/Nagyvárad iz kulture Bodrogkeresztúr, dakle, iz srednjega bakrenog doba, datiranom u prvu polovinu 4. tisućljeća pr. Kr. (RACZKY, 1999., 24., 25., 33., sl. 7.). Niti u mlađim razdobljima, u brončanom dobu Karpatskoga bazena, bikonične zlatne perle nisu stekle naročitu popularnost (MOZSOLICS, 1968., 34.).

Pitanje koničnih zlatnih gumba iz Privlake koji imaju ušicu ili, prema Vinskome, *imaju provrtanu rupu, donekle sličnu slovu "V"*, što se vidi na fotografiji poledine gumba (VINSKI, 1959., 210., sl. 5., 2, 3), gotovo je još zanimljivije. Za njih na našem području nema analogija. Konični gumbi tog tipa, a to su tzv. *V-perforated buttons*, izrađeni od roga, kosti ili školjke kao i od zlata (EOGAN, 1994., 13.), tipični su za paneuropsku kulturu zvonastih pehara i srodne regionalne kulturne grupe. Zvonasti pehari su veoma diferencirana kulturna pojava i dolaze, u glavnim crtama, na prijelazu iz bakrenoga u brončano doba. Njihovo trajanje za srednju Europu obuhvaća nekih tri stoljeća, oko 2600.-2500. g. pr. Kr., prema kalibriranim C-14 datumima (NEUGEBAUER, 1994., 36.). Polumjesečaste zlatne

aplike ili privjesci iz Privlake upućuju, u određenoj mjeri, na isti kulturni krug. No ovako neukrašene, jednako kao i pravokutne ili trakaste zlatne pločice iz Privlake, nisu kulturološko-kronološki relevantne.

Drugi nalaz zlata iz Dalmacije dogodio se 1936. g. u Splitu prilikom iskopa jame za izgradnju kuće u Križanićevoj (bivša Vitezića) ulici br. 11 na Gripama, istočnoj četvrti grada. Tada je iskopana ostava bakrenih sjekira i zlatnog nakita koja je bila nađena u zemlji između dva sloja kamenja. Vinski je objavio fotografiju jedne izdužene bikonične zlatne perle i jednog nepravilno ovalnoga gumba iz Gripa koju je snimio Mihovil Abramić (VINSKI, 1959., T. 2., 15, 16). Ivan Marović je pri objavljivanju bakrenih sjekira iz Gripa u Arheološkome muzeju u Splitu objavio crtež (MAROVIĆ, 1953., 127., sl. 4.) nekoliko zlatnih predmeta: bikonične perle, ovalni gumbi, nekoliko sitnih zrnaca-perlica i dvije karičice (T. 1., 9). Abramić je opisao i ostale zlatne nalaze prema navodima ljudi koji su ih pronašli. Nađene su: zlatna traka, narukvice od smotane žice i sl. Malih zrnaca nejednake veličine bilo je, prema kazivanju, oko 50. Navodno je bilo i ulomaka keramike, no ništa se od toga nije sačuvalo. Iz ostave Gripe u Arheološkome muzeju u Splitu čuvaju se tri bakrene sjekire i dva bakrena klina, te tri komada bakrene šipke (MAROVIĆ, 1953., 152., T. 3., 1-6), dok zlato nije dospjelo do muzeja.

Klinovi, tj. male plosnate sjekire iz Gripa (T. 1., 7, 8), označene su kao plosnate sjekire tipa Split, a još nekoliko sličnih tipova uskih sjekira nađeno je u Dalmaciji: Grabovac, Solin, Nevest (tip Szakálhát), Dugopolje, Stankovci itd. (ŽERAVICA, 1993., 54. sq). Plosnate uske sjekire veoma su raširene po Europi u kasnome bakrenom dobu. One nisu kod Novotne tako detaljno tipski raščlanjene - sve su to uske plosnate sjekire i u datacijskome smislu nema među pojedinim varijantama veće razlike - datiraju se u kasno bakreno i početak brončanog doba (NOVOTNA, 1970., 17.).

Križne sjekire iz Gripa pripadaju trima različitim tipovima: dugačka i uska sjekira je tipa Čoka (T. 1., 1), manja križna sjekira je tipa Mugeni (T. 1., 2), a veća je tipa Jászladány (T. 1., 3). No sve su zajedno datirane u kasnu fazu kulture Bodrogkeresztúr (ŽERAVICA, 1993., 10.). Već je zapaženo da je ostava iz Gripa jedina kod nas u kojoj su zajedno nađeni objekti od bakra i zlatni nakit, inače, dvije kovine čija je metalurgija u eneolitiku Balkana i Karpatske kotline povezana (JOVANOVIĆ, 1979., 42.), što su ponovno potvrdili sjajni nalazi iz Varne. U *simboličkome grobu* br. 4 iz Varne, s masom zlatnog nakita bila je bakrena sjekira-čekić tipa Pločnik u paru s kamenom sjekirom istoga oblika koja je imala zlatom optočeni držak. S obzirom na ukupni simbolički karakter nalaza, pretpostavlja se da su te sjekire, u stvari, insignije, žezla, oznake posebnog statusa ili sl., u čvrsto strukturiranom društvu (IVANOV, 1988., 51., 189., sl. 22.). Nažalost, ostava iz Gripa ne može se mjeriti s tako prominentnim bakrenodobnim nalazima kao što je Varna. No iz ovoga se primjera ipak može naslutiti određeni smisao zajedništva bakrenih sjekira i zlatnoga nakita.

Nekoliko je zlatnih predmeta bilo pronađeno u prethistorijskim grobovima, i to na teritoriju Cetinske krajine. U grobu br. 1 iz Živalja/Obrovca (Sinj) bio jedan *duži komad jednostavne zlatne žice* na koji je, možda, bio obješen kameni predmet. Za taj kamen - izduženi štap pravokutnoga presjeka s probušenim plosnatim gljivastim završecima (duljina oko 10 cm), ne postoje izravne analogije i Marović piše da bi on mogao biti statusni predmet koji je visio na zlatnoj žici (MAROVIĆ, 1984., 48.). Kao još jedan prilog skvrčenome skeletu nađen je triangularni bodež s punom kovinskom ručkom. Ovo je bio sekundarni pokop u grobu, a primarni je sadržavao i mali triangularni bodež bez drška pored skeleta. Grob je bio građen kao kamena škrinja, a u zemljanoj zapuni bilo je nekoliko ulomaka litzen-keramike koja vrlo vjerojatno pripada sekundarnom pokopu, prema tome zlatnoj žici, bodežu s punim kovinskim drškom i spomenutom kamenom predmetu (MARTINEC, 2002., 278.).

Jedan komad zlatne žice nađen je u gomili br. 1 na lokalitetu Velike gomile kod Čitluka, u grobu u kojemu je bila brončana sjekira s cjevastim nasadnikom (MAROVIĆ, 1984., T. 19., 6). Ta sjekira opredijeljena je u tip Kozarac i predstavlja njegovu najmlađu varijantu. U blizini je nađena jedna sjekira iste inačice - u Rarevoj gomili pokraj Vedrina kod Sinja (ŽERAVICA, 1993., 26., 30.). Nabrojani nalazi odnosno dva groba iz Cetinske krajine sa zlatom spadaju u cetinsku kulturu koja je glavni izraz kasnoga eneolitika i ranoga brončanog doba Dalmacije i šire. O formiranju i razvoju cetinske kulture postoji obilna arheološka literatura. Svakako, zapažen je i priznat utjecaj kulture zvonastih pehara, bez obzira je li bio direktan ili posredovan "ljubljskom kulturom" *via* zapadni Balkan (MAROVIĆ, ČOVIĆ, 1983., 223.-231.). Kultura zvonastih pehara prisutna je u mediteranski orijentiranim područjima, npr. u južnoj Francuskoj, u Italiji, na Sardiniji i Siciliji i ne može se isključiti mogućnost korištenja pomorskih putova u interakciji s istočnojadranskom obalom, tj. Dalmacijom. Zvonasti pehari posvuda, poznato je, pokazuju sklonost zlatu (MÜLLER-KARPE, 1974., 244.; EOGAN, 1994., l. c), pa bi se zlato nađeno u tim grobovima cetinske kulture također moglo ocijeniti kao njihov utjecaj.

Zlatni nalazi iz Cetinske krajine, iako skromni, dobro su kulturološki i kronološki definirani, zahvaljujući ponajviše radovima Ivana Marovića. Grob br. 1 iz Živalja/Obrovca smješten je na prijelaz iz druge u treću fazu cetinske kulture, a opisane sjekire iz Velike gomile i Rarine gomile idu u treću fazu cetinske kulture koja je, što se sjekira tiče, sinkronizirana sa stupnjem Br A2/B1, a jednako je datirana i litzen-keramika iz Velike gomile (MAROVIĆ, ČOVIĆ, 1983., 209.; MARTINEC, 2002., 279.).

Zlato iz Gripa u Splitu je starije, vezuje se uz bakrenodobne sjekire, i to najranije iz početka srednjega bakrenog doba. O zlatnom nakitu iz Privlake može se, naravno, spekulirati, ali kako piše Muhly, *predmeti s tržišta starinama često pobuđuju uzbuđljive nove mogućnosti u arheološkim i povijesnim interpretacijama, ali istraživanje tih mogućnosti ne vodi nikamo. Objekti bez solidnoga konteksta i provenijencije jesu i uvijek će biti sumnjivi* (MUHLY, 1996., 76.).

LITERATURA

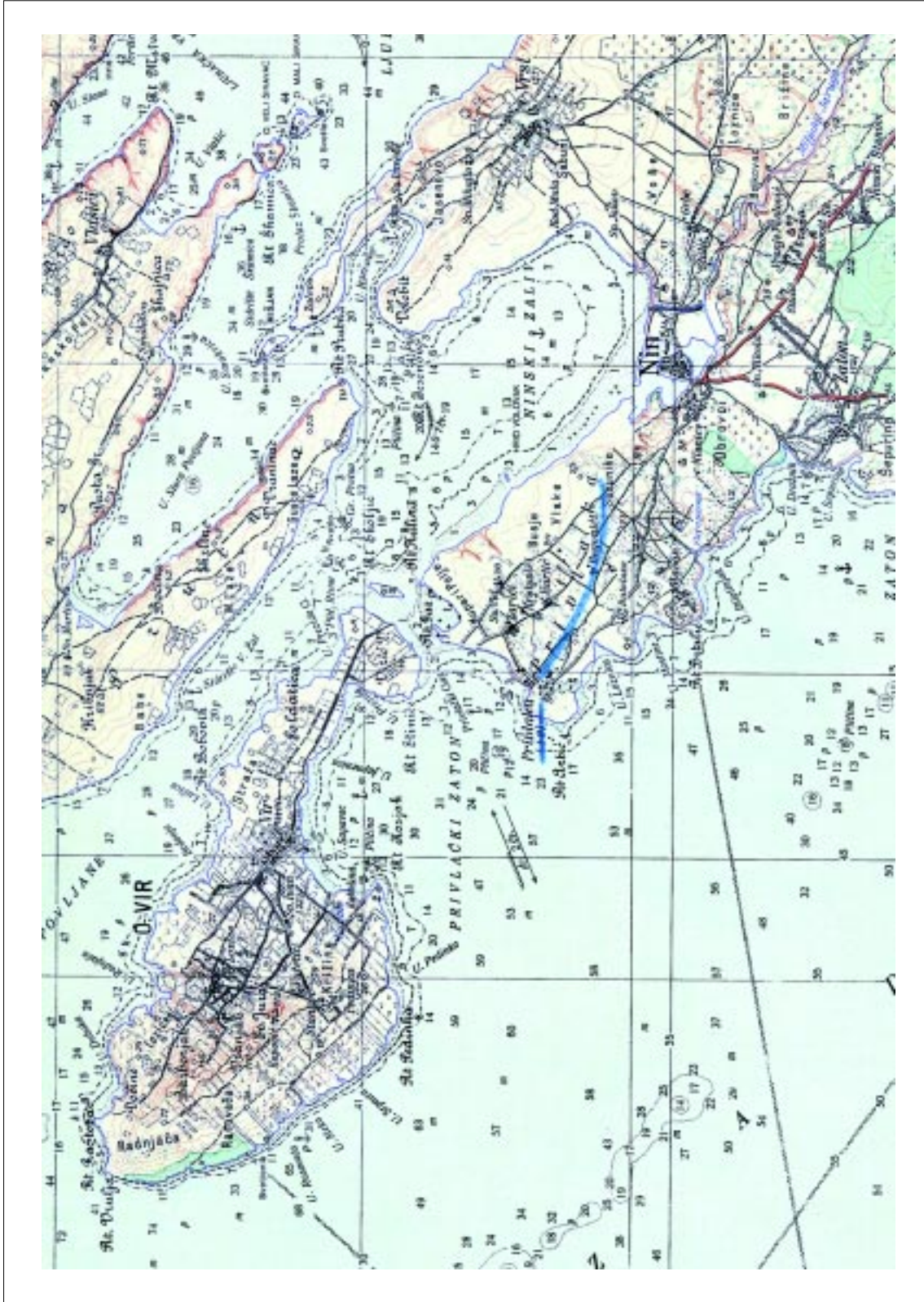
- BALLEN-LETUNIĆ, D., 1993., Prapovijesna zbirka, u *Arte e cultura in Croazia dalle collezioni del Museo archeologico di Zagabria*, Arheološki muzej u Zagrebu, izbor iz fundusa, katalog izložbe, Zagreb, 79.-123.
- BATOVIĆ, Š., 1981., Nakit u prapovijesti, u *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, katalog izložbe, Zadar, 89.-151.
- ČERNYCH, E. N., 1988., Früheste Kupferbau in Europa, u *Macht, Herrschaft und Gold*, katalog izložbe, Saarbrücken, 145.-151.
- DURMAN, A., 1993., Neolitik i eneolitik, u *Arte e cultura in Croazia dalle collezioni del Museo archeologico di Zagabria*, Arheološki muzej u Zagrebu, izbor iz fundusa, katalog izložbe, Zagreb, VI.-VIII.
- EFFINGER, M., 1996., *Minoischer Schmuck*, BARIntSer 646, Oxford
- EOGAN, G., 1994., *The Accomplished Art, Gold and Gold-Working in Britain and Ireland during the Bronze Age (c. 2300 - 650 BC)*, Oxbow Monograph 42, Oxford
- GLOGOVIĆ, D., 1989., *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu*, Hrvatsko primorje i kvarnerski otoci, Zagreb
- IVANOV, I., 1988., Das Gräberfeld von Varna, u *Macht, Herrschaft und Gold*, katalog izložbe, Saarbrücken, 183.-209.
- JOVANOVIĆ, B., 1979., Rudarstvo i metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije, u *PJZ III eneolitsko doba*, Sarajevo, 27.-55.
- LICHARDUS, J., 1988., Der Westpontische Raum und die Anfänge der kupferzeitliche Zivilisation, u *Macht, Herrschaft und Gold*, katalog izložbe, Saarbrücken, 79.-133.
- LJUBIĆ, Š., 1889., *Popis Arheološkog odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu*, Zagreb
- MAROVIĆ, I., 1953., Bakrene sjekire u prethistorijskoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu, *VAHD* 55, Split, 124.-140.
- MAROVIĆ, I., 1984., Sinjska regija u prahistoriji, *IzdanjaHAD* 8, Zagreb 27.-65.
- MAROVIĆ, I., ČOVIĆ, B., 1983., Cetinska kultura, u *PJZ IV bronzano doba*, Sarajevo, 191.-270.
- MARTINEC, M., 2002., Brončanodobna naseobinska jama s lokaliteta Grabovac, *OpusA* 26, Zagreb, 275.-313.
- MOZSOLICS, A., 1968., Goldfunde des Depotfundhorizontes von Hadjádúsámsón, *BRGK* 46/47, 1966., Frankfurt a/Main, 2.-76.
- MUHLY, J. D., 1996., The first Use of Metals in the Egean, u *XIII International Congress PPS Forlì 10, The Copper Age in the Near East and Europe 1996*, Forlì, 75.-84.
- MÜLLER-KARPE, H., 1974., *Handbuch der Vorgeschichte*, III Kupferzeit, München
- NEUGEBAUER, J. W., 1994., *Bronzezeit in Ostösterreich*, St. Pölten-Wien
- NOVOTNÁ, M., 1970., *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, PBF Abt. 9, Bd. 3, München
- RACZKY, P., 1999., Goldfunde aus der Kupferzeit, Die Anfänge der Metallurgie im Karpatenbecken, u *Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum*, katalog izložbe, Budapest, 17.-37.
- RENFREW, C., 1978., Varna and the social context of early metallurgy, *Antiq* 52, London, 199.-203.
- VINSKI, Z., 1959., O prethistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji, *ARadRasp* 1, Zagreb, 207.-236.
- ŽERAVICA, Z., 1993., *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, PBF Abt. 9, Bd. 18, Stuttgart

SUMMARY

Prehistoric Gold Finds from Dalmatia and Croatian Littoral

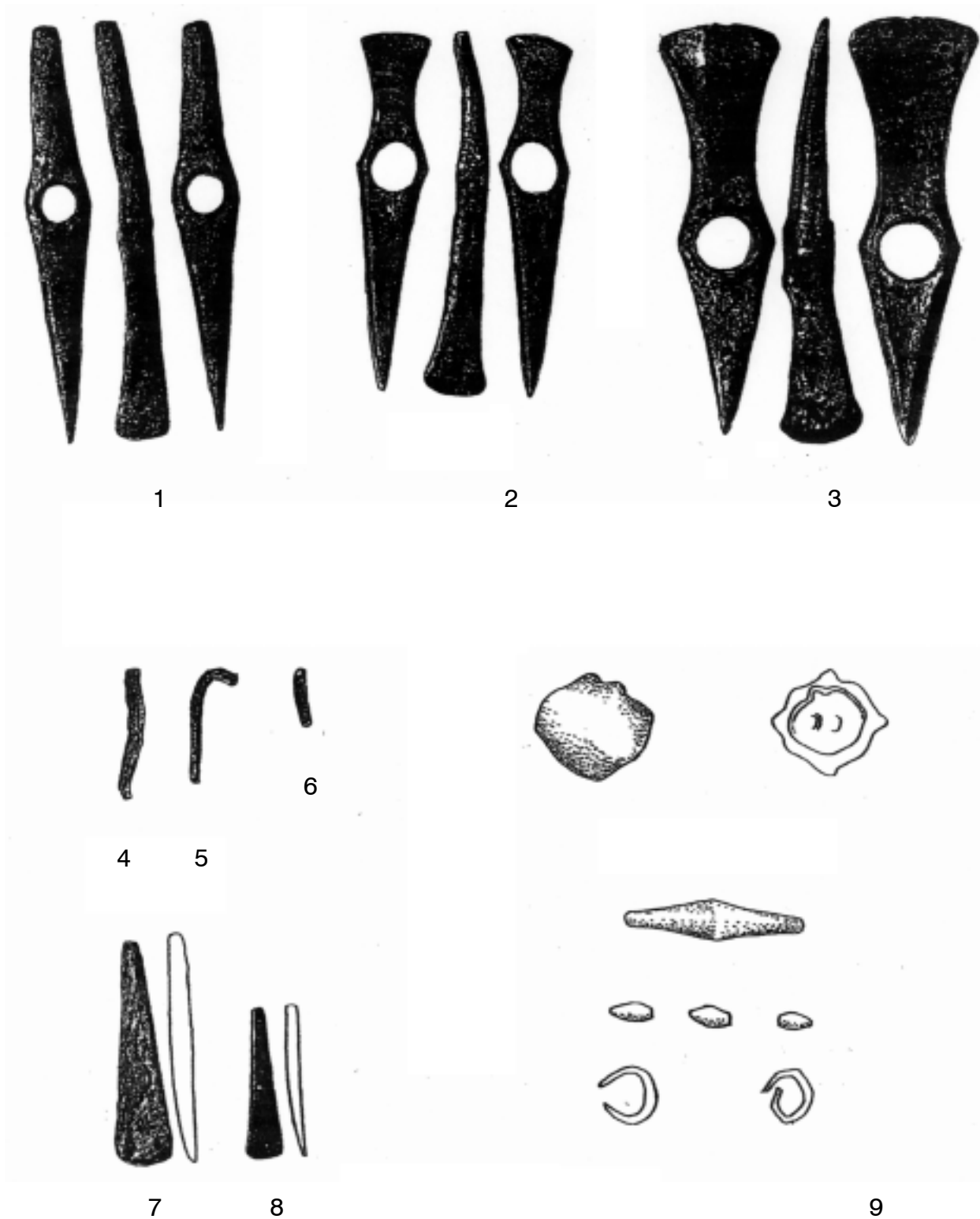
Six pieces of so called endless golden wire were found in Garica on the Island of Krk (VINSKI, 1959, 277, T. III, 19). The old collection of prehistoric finds from Garica in Archaeological museum in Zagreb contains the material which covers a wide range of time, from dagger dated to Br A2 up to the fibulae Certosa from the middle of the fifth century BC (GLOGOVIĆ, 1989, 12sq, 32, 46). Accordingly, the gold from Garica could not be dated more precisely. In 1939 the Archaeological museum in Zagreb bought the golden jewellery from Privlaka (Nin) said to be found near the chapel in the tumulus. The informations about circumstances were controversial and Vinski treated the find from Privlaka as a hoard. There are twenty biconical beads, two buttons, several gold bands and two twisted bracelets. The chronology of the find is uncertain (BATOVIĆ, 1981, 92, T. 1; DURMAN, 1993, VIII; BALEN-LETUNIĆ, 1993, 88), because the biconical beads were long-lasting (EFFINGER, 1996, 23sq) and the golden bands were chronologically insignificant. The two V - perfo-

rated buttons of different size were found in Privlaka. This type of button was a common feature of Bell-Beaker complex, which lasted for some three centuries around the years 2600 /2500 BC in Middle Europe (NEUGEBAUER, 1994, 36). A hoard of copper axes was accidentally found at Gripe/Split in the year 1936 (Pl. 1). Ivan Marović has published a drawing of few golden items (Pl. 1, 9) found together with axes (MAROVIĆ, 1953, 127, Fig. 4). The gold has been lost, and the axes were assigned to various types, all dated to Late Copper Age (ŽERAVICA, 1993, 10, 54sq). In the tumulus grave 1 from Živalji/Obrovac (Sinj) one piece of golden wire was found. Perhaps it was used for hanging a stone object/(?) wristbracer/, which Marović regarded as status symbol (MAROVIĆ, 1984, 48). A dagger with solid handle was also in this grave and a fragment of Litzén pottery. Golden wire was in an grave from site Velike gomile near Čitluk in River Cetina - region, too. Both finds belong to Cetina - culture, more exactly, the grave Živalji/Obrovac to the transition from the second to the third phase and the grave from Velike gomile to the third phase of Cetina culture (MAROVIĆ, ČOVIĆ, 1983, 209). The Cetina culture occurred in Dalmatia in Late Eneolithic manifesting the apparent influence of Bell-Beaker coming from inland or possibly from Mediterranean by maritime routes.

Sl. 1. Karta Privlake: 1:50.000
Fig. 1 Map of Privlaka: 1:50.000

T. 1.

T. 1. Split, Gripe. Ostava. 1-8 bakar, 9 zlato. 1-8 = 1/3, 9 bez mjerila. 1-8 prema Žeravica, 1993., 9 prema Marović, 1953.
Pl. 1 Split, Gripe. Hoard. 1-8 copper, 9 gold. 1-8 = 1/3, 9 no scale. 1-8 after Žeravica 1993, 9 after Marović 1953.